

премошћење

Иван Буњин

ЧЕХОВ

I

Упознали смо се у Москви, крајем хиљаду осамсто деведесет пете године. Сећам се неколико његових карактеристичних фраза.

– Много пишете? – питао ме је једном.

Ја одговорих да не.

– Грешите – невесело рече он својим дубоким гласом. – Човек мора, знате, да ради... Главу да не диже... целог живота.

И пошто поћута, додате без видне везе:

– Ја бих рекао да из написане приче треба избацити почетак и крај. Ту ми, писци, лажемо највише... И краће, што је могуће краће писати.

После Москве се нисмо видели до пролећа деветсто девете године. Тог пролећа сам био дошао на неколико дана у Јалту, и једне вечери га сретох на обали.

– Зашто нисте дошли код мене? – рече он. – Обавезно да дођете сутра.

– Када? – упитих ја.

– Ујутру, после седам.

И пошто је вероватно приметио мој изненађени израз лица, појасни:

– Ми устајемо рано. А ви?

– Ја такође – рекох.

– Е, па онда дођите кад устанете. Попићемо кафу. Пијете кафу? Ујутру не треба пити чај, него кафу. Сјајна ствар. Ја, када радим, ограничавам се само кафом и бујоном. Ујутру – кафа, у подне – бујон.

Затим смо ћутке прошли до краја кеја и на скверу сели на клупу.

– Волите море? – упитах ја.

– Да – одговори он. – Само, оно је превише пусто.

– Управо то је оно што вреди – рекох ја.

– Не знам – одговори он гледајућу некуда у даљину и очигледно мислећи на нешто своје. – Ја бих рекао да је лепо бити официр, млад студент... Седети негде међу људима, слушати веселу музику...

И, по свом обичају, поћута, па без видне везе додаде:

– Јако је тешко описивати море. Знате какав опис мора сам недавно прочитао у једној ћачкој свесци? „Море беше велико.” И то је све. Ако мене питате – прелепо.

У Москви сам видео човека средњих година, високог, лепо грађе-ног, лаконог; примио ме је предусретљиво, али тако једноставно, да сам ту једноставност доживео као хладноћу. У Јалти сам га затекао јако измењеног: ослабио је, потамнео у лицу, кретао се спорије, глас му је звучао пригушеније. Али је у суштини био онај пређашњи: предусретљив, али уздржан, говорио је прилично живо, али још једноставније и краће, и за време разговора једнако мислио на нешто своје, остављајући саговорнику да сам лови прелазе у скривеном току његових мисли, и једнако гледао у море, кроз цвикер, благо подигнутог лица. Следећег јутра после нашег сусрета на обали, ја поћох код њега у летњиковац. Лепо се сећам тог сунчаног јутра које смо провели код њега у врту. Отада сам почео да гостујем код њега све чешће, а онда сам се и сасвим одомаћио. У складу са тим се променио и његов однос према мени, постао је срдачнији, непосреднији...

Та бела камена кућа у Аутки, њен мали врт, који је са толико пажње неговао он, велики љубитељ цвећа и дрвећа, његов кабинет, који су украшавале само две-три Левитанове слике и велик, полукружан прозор, кроз који су се видели долина Учан-Су, утонула у баште, и плави троугао мора, ти сати, дани, понекад чак недеље које сам проводио у том летњиковцу, заувек ће ми остати у сећању...

Када смо остајали сами он се често смејао својим заразним смешом, волео да се шали, да измишља свакакве новости, смешне надимке; чим би му било мало боље, постајао је неуморан у свему томе. Волео је разговоре о књижевности. Говорећи о њој, често се одушевљавао Мопасаном, Толстојем. Посебно често је говорио управо о њима, и још о Љермонтвовљевом „Таману”.

– Никако не разумем – говорио је – како је он, још дечак, могао то да напише! Тако нешто да напишем, и још један добар водвиљ – и могу да мрем!

Често је говорио:

– Нико не треба да чита своје ствари пре него што су штампане. Нико не треба да слуша ничије савете. Погрешно си, слагао – нека и грешка припада само теби. У послу човек треба да буде смео. Постоје велики пси и мали пси, али мали не треба да се обесхрабрују постојањем великих: сви морају да лају – и то гласом који им је Богом дан.

Готово за све велике писце причају да су се радовали туђем успеху, да им је самољубље било страно. Али он се стварно радовао сваком таленту, и није ни могао да се не радује: реч „неталентован” била је, чини ми се, најтежа увреда из његових уста. Према својим књижевним успесима односио се са притајеном горчином.

– Да, Антон Павлович, ево ускоро ћемо славити ваш јубилеј!

– Знам ја те јубилеје! Двадесет пет година нападају човека где чуо и не чуо, а онда му поклањају гушчје перо од алуминијума и цео дан му, са сузама у очима и обилним целивањем, усхићено причају којешта!

– Јесте читали, Антоне Павловичу? – кажеш му за неки чланак о њему.

Он само лукаво зашклиљи преко цвикера:

– Покорно благодарим! Напишу о неком хиљаду редова, а при дну додају: „а ту је и писац Чехов: гунђало...”. А какво сам ја гунђало? Какав сам ја „мрачњак”, какве сам ја „хладне крви”, како ме називају критичари. Какав сам ја „песимиста”? Моја најомиљенија прича од свих које сам написао је „Студент”. Каква непријатна реч: „песимиста”...

И понекад дода:

– Када вас, милостиви господине, негде грде, ви се чешће сећајте нас, грешних: нас су, као у богословији, критичари шибили за сваку ситницу. Мени је један критичар прорекао да ћу умрети поред неке тарабе: ја сам му изгледао као младић кога су због опијања истерали из гимназије.

– Човек треба да седне да пише само тада када је хладан као лед – рекао је једном.

„Аљкаво обавештава ’Шкорпија’ о својој књизи – писао ми је после појављивања прве књиге „Северних цветова”. – Мене стављају на прво место; прочитао сам обавештење у *Руским вестима* и закleo се да више ништа немам ни са шкорпијама, ни са крокодилима ни са другим санџамама.”

Он је тада, на моје инсистирање, дао у алманах *Шкорпија* једну од својих младалачких прича („На мору”). Касније се кајао:

– Не, сва та нова московска уметност – то је бесмислица – говорио је. – Сећам се, видео сам у Таганрогу овакву таблу: „Завод *вештачке* минералне воде”. То је исто то. Ново је само то што је талентовано. Што је талентовано, то је и ново.

Једна од мојих последњих успомена о њему је из раног пролећа хиљаду деветсто треће године. Јалта, хотел „Русија”. Касно вече. Неочекивано ме зову на телефон. Долазим, и чујем:

– Гос’н Буњин, узмите кочију и дођите по мене. Идемо да се возимо.

– Да се возимо? Ноћу? Шта је с вама, Антоне Павловичу?

– Заљубљен сам.

– То је лепо, али прошло је девет сати. И уз то, можете да назебете...

– Младићу, не препирите се!

После десет минута сам био у Аутки. У кући, у којој је зими живео само са мајком, било је, као и увек, тихо, мрачно, мутно су гореле две свеће у радној соби. И, као и увек, мени се срце стегло од те радне собе, у којој је он провео толико усамљених зимских вечери.

– Предивна ноћ! – дочека ме он необично меко и са некаквом невеселом радошћу. – А код куће је тако досадно! Једина радост ми је на да да ће неко да позове телефоном и пита шта радим, а ја ћу да му кажем: ловим мишеве. Идемо у Орианду.

Ноћ је била топла, тиха, светла од јасне месечине, са лаким белим облацима. Кочија се котрљала по белом путу; ми смо ћутали и гледали у блиставу морску равницу. Онда је почела шума, ишарана сенкама, а после ње се зацрнеше чемпреси који се узносе ка звездама. Када смо оставили кочију и тихо пошли између њих, поред рушевина дворца, бледоплавкастих на месечини, он одједном стаде и рече:

– Знате још колико година ће ме читати? Седам.

– Зашто седам? – упитих ја.

– Добро, седам и по.

– Данас сте невесели, Антоне Павловичу – рекох ја, гледајући његово лице, бледо на месечини.

Он спусти поглед и, замишљен, узе врхом штапа да рашчишћава ситне камичке, али на моју примедбу да је невесео, он ме шаљиво погледа испод ока.

– То сте ви невесели – одговори он. – И невесели сте зато што сте се истрошили на кочију.

Затим озбиљно додаде:

– Ипак ће ме читати само седам година, а живота ми је остало још мање: шест. Само немојте то да кажете репортерима из Одесе...

Живео је не шест, него једва годину и нешто.

А једно од последњих његових писама сам добио у јануару следеће године, у Ници:

„Здраво, мили И. А.! Срећна Вам Нова година! Писмо Ваше сам добио, хвала Вам. Код нас у Москви је све у реду, осим Нове године ничег новог нема и не очекује се, моја драма се још није давала, а кад ће – не зна се... Врло је вероватно да ћу у фебруару доћи у Ницу... По-

клоните се у моје име милом топлом сунцу и тихом мору. Живите за рад свог задовољства, забављајте се, чешће пишите друговима... Будите здрави, весели, срећни и не заборављајте своје северне земљаке, које муче лоша пробава и лоше расположење. Искрено Ваш.”

1904. год.

II

Једном је рекао (по свом обичају, неочекивано):

– Знате шта ми се једном десило?

И, пошто ме је неко време гледао кроз цвикер, поче да се смеје:

– Пењем се, знате, ја уз главне степенице московског Благородног Сабора, а поред огледала, окренут мени леђима, стоји Јужин-Сумбатов, држи за дугме Потапенка, и убеђује га кроз стиснуте зубе: „Ма схвати већ једном да си ти у Русији писац број један, број један!” – И ту види мене у огледалу, црвени и додаје као брзалицу, показујући мене преко рамена: „И он...”

Многима ће бити чудно и невероватно, али је тако: није волео глумце и глумице; о њима је говорио:

– Седамдесет пет година заостају у развоју за руским друштвом. Баланални, до сржи самољубиви људи. Ево, на пример, сећам се Соловцова...

– Извините – кажем ја – а сећате се телеграма који сте послали Соловчевском позоришту после његове смрти?

– Свашта човек може да каже у писмима и телеграмима. Шта све не кажеш понекад да не би увредио...

И, пошто мало поћута, поново се засмеја:

– И о Художественном театру* ...

У његовој бележници има неких ствари које сам чуо од њега лично. На пример, питао ме је више пута (сваки пут заборављајући да је о томе причао, и сваки пут се смејући од свег срца):

– Је л’ знате такав тип жене, која, кад је гледаш, оставља утисак да испод блузе има шкрге?

Често је говорио:

– У природи се ружна гусеница претвара у прелепог лептира, а код људи обрнуто: прелеп лептир се претвара у ружну гусеницу...

– Како је страшно сваки дан ручати са особом која муца и прича глупости...

* Московски художествени театар, дословно: „Московско уметничко позориште”; већина Чеховљевих драма се давала управо у том театру који одавно носи и његово име. (прим. прев.)

– Када лоша глумица једе препелицу, мени је жао препелице, која је била сто пута паметнија и талентованија од те глумице...

– Савина, колико год се њоме одушевљавали, на сцени је била исто то што и Виктор Крилов међу драмским писцима...

Понекад је говорио:

– Писац мора да буде сиромашан, мора да буде у таквој ситуацији да зна да ће умрети од глади ако не буде писао, ако буде повлађивао својој лењости. Писце треба слати у робијашке батаљоне и тамо их батинама и самицама терати да пишу... Како сам ја захвалан судбини за то што сам у младости био сиромашан! Како ме је одушевљавала Давидова! Бивало је: дође код ње Мамин-Сибирјак: „Александра Аркадјевна, немам ни копејке, дајте макар педесет рубаља аванса.” – „Можете да умирете, мили мој, али не дам. Даћу вам само ако пристанете да вас сада закључам у мојој радној соби, да вам дам мастило, перо, хартију и три флаше пива, и пустим вас тек када покуцате и кажете да сте написали причу.”

А понекад је говорио сасвим друго:

– Писац мора да буде баснословно богат, тако богат, да би у сваком тренутку могао својом јахтом да крене на пут око света, да организује експедицију на извор Нила, на јужни пол, на Тибет и у Арабију, да купи себи цео Кавказ или Хималаје... Толстој каже да су човеку потребна само три аршина земље. Бесмислица – три аршина земље су потребна мртвацу, а живом човеку је потребна цела кугла земаљска. А поготову писцу...

Говорећи о Толстоју, једном рече:

– Знате чиме ме он посебно усхићује? Својим презирањем свих нас осталих писаца, или тачније, не презирањем, него тиме што сматра да смо сви ми, остали, нико и ништа. Он понекад хвали Мопасана, Куприна, Семјонова, мене... Зашто нас хвали? Зато што гледа на нас као на децу. Наше приче, новеле, романи за њега су дечја игра, и зато он, у суштини, једнако гледа и на Мопасана и на Семјонова. А Шекспир – е, то је већ друга ствар. То је одрастао човек и иде му на живце због тога што не пише толстојевски...

Једног дана, док је читао новине, он подиже лице и, без журбе, равном интонацијом, рече:

– Све време тако: Корољенко и Чехов, Потапенко и Чехов, Горки и Чехов...

Сада га издвајају. Али ми се чини да ни дан-данас није схваћен како треба: *био* је исувише оригиналан, компликован човек, затворена душа.

У његовој бележници стоји оваква сјајна реченица:

– Као што ћу у гробу лежати сам, тако, у суштини, ја и живим сам.

У ту бележницу он је унео овакве мисли:

– Како се људи радо обмањују, како воле пророке, врачеве, какво је то стадо!

– На једног паметног долази 1000 глупих, на једну паметну реч – 1000 глупих, и та хиљада заглушује.

Њега су заглушивали дуго. До „Сељака”, за које се не може рећи да су његово најбоље дело, маса га је радо читала; али за њу је он био само занимљив приповедач, аутор „Винта”, „Књиге жалби”... „Идејни”, људи су се за њега мало интересовали: признавали су му таленат, али га за озбиљно нису узимали – сећам се како су ми се, жутокљунцу, неки од њих смејали кад сам се осмелио да га упоредим са Гаршином, Корољенком, а било је и таквих, који су говорили да никада не би узели да читају човека, који је почео да пише под псеудонимом Чехонте: „Не могу да замислим да би Толстој или Тургенев решили да замене своје име таквим баналним надимком.”

Истинску славу је доживео тек извођењем својих комада у Художественном театру. И биће да му је то било криво, ништа мање него то што су о њему почели да причају после „Сељака”, јер његови позоришни комади нису најбоље што је написао, а осим тога, то је значило да је пажњу на њега скренуло позориште, то што се његово име поновило хиљаду пута на плакатима, да су се запамтили: „22 несреће”, „високопоштовани ормар”, „заборавише човека”... Често је сам говорио:

– Какви смо ми драмски писци? Једини, прави драмски писац је Најдјонов: рођени драмски писац, са правом драмском жицом у себи. Он може још десет драма да напише и девет пута да доживи неуспех, и десети пут ће опет бити тако успешан, да зинеш!

И, пошто поћута, одједном поче да се дави од смеха:

– Знате, био сам недавно код Толстоја у Гаспри. Још је лежао, опорављао се, али је много говорио о свему, између осталог и о мени. И на крају ја устајем, опраштам се. Он задржава моју руку, каже: „Целивајте ме” – и, пошто ме пољуби, одједном се устреми према мом уву и рече енергично-старачки, као брзалицу: „Ипак не подносим ваше позоришне комаде. Шекспир је лоше писао, а ви још горе!”

Дуго га нису називали никако другачије до „намрштен” писац, „певач мрачних расположења”, „болестан таленат”; важио је за човека који све види без наде и равнодушно.

Сада иду у другу крајност. „чеховска нежност, туга, топлина”, „чеховска љубав према човеку...” Замишљаам шта би он сам осећао да чита о својој „нежности”! Још би му мрскије биле „топлина” и „туга”.

Када се о њему поведе реч, чак и талентовани људи понекад умеју да не потрефе. На пример Елпатјевски: „Ја сам код Чехова сретао добре, меке људе, оне који не закерају и не командују, њега су привла-

чили такви људи... Привлачиле су га долине, са њиховом маглом, нејасним сновима и тихим сузама..." Корољенко његов таленат карактерише таквим јадним речима, као „једноставност и душевност”, приписује му „жалост према утварама прошлости”. Један од најбољих чланака о њему написао је Шестов, који га назива „неумољивим талентом”.

Тачан и шкрт на речима био је и у обичном животу. Држао је до сваке речи, а свака бомбаста, лажна, књишка реч му је резала слух; он сам говорио је дивно – увек на свој начин, јасно, тачно. У његовом говору се није наслућивао писац, поређења и епитете је употребљавао ретко, а ако и јесте, били су то најчешће обични и никада се њима није шепурио, никада се није наслађивао својом вешто употребљеном речју.

Према „високим” речима је осећао мржњу. Има једно посебно место у нечијим мемоарима: „Једног дана сам се пожалио Антону Павловичу: ’Антоне Павловичу, шта да радим? Упропасти ме рефлексива!’ И Антон Павлович ми одговори: ’Морали бисте мање да пијете!’”

Сигурно је због те мржње према „високим” речима, према непажљивој употреби речи, својственој многим стихотворцима, а данашњим посебно, тако ретко био задовољан поезијом:

– То вреди целог Уренијуса – рече једном, сетивши се Љермонтовљевог „Једра”.

– Каког Уренијуса? – упиташ ја.

– А шта – нема таквог песника?

– Нема.

– Онда Упрудијуса – рече он озбиљно.

– Толстој ће да умре, и све има да оде до ђавола! – често је говорио.

– Књижевност?

– И књижевност.

О московским „декадентима”, како су их тада називали, једном је рекао:

– Ма какви декаденти – то су вам једри сељаци! Њих треба у робијашке батаљоне...

За Андрејева такође није имао похвале:

– Прочиташ страницу Андрејева – па мораш два сата да шеташ на свежем ваздуху. – И засмејао се задовољно, као увек када му се нешто посебно свиђало.

Бивало је: скупе се код њега људи најразличитијих рангова; према свима се једнако понашао, ником није давао првенство, ником није дозвољавао да се осећа запостављено, неважно. И све је обавезно држао на извесном одстојању.

Достојанство и независност су код њега били посебно изражени.

– Плашим се само Толстоја. Јер, размислите: то је он написао да је Ана сама осећала, видела, како јој очи горе у мраку! Озбиљно, ја се њега плашим – говорио је са смехом и као да се радовао том страху.

А једног дана је скоро сат времена решавао у каквим панталонама да пође код Толстоја. Одбацио је цвикер, подмладио се, и мешајући, по свом обичају, шалу и збиљу, излазио из спаваће собе сад у једним, сад у другим панталонама.

– Не, ове су непристојно уске! Помислиће: пискарало!

И одлазио да обуче друге, и опет излазио, смејући се:

– А ове су широке као Црно море! Помислиће: наметљивац.

Једном је у кругу блиских пријатеља био у Алулки; доручковали су у ресторану, он је био весео, пуно се шалио. Из групе која је седела за суседним столом неочекивано је устао један господин, подигао чашу и рекао:

– Господо! Предлажем здравицу за присутног овде Антона Павловича, понос наше књижевности, певача мрачног расположења...

Он је побледео, устао и изашао.

Ја сам пуно времена проводио у Јалти и готово читаве дане бивао код њега. Често сам одлазио касно ноћу, и он ми је говорио:

– Дођите сутра раније.

Нека гласове је изговарао шушкајући, глас му је био пригушен, и често је говорио без нијанси, као да мрмља: било је тешко схватити говори ли озбиљно. И ја сам понекад одбијао да га схватим озбиљно. Он је збацивао цвикер, стављао руку на срце са једва приметним осмехом на бледим уснама, и говорио растављајући на слокове:

– Од свег срца вас молим, господине маркизе Букишон! Ако вам буде досадно са старим заборављеним писцем, седите са Машом, која је заљубљена у вас, са мојом женом, Мађарицом Книпшиц*. Причаћемо о књижевности...

Ја сам долазио, и дешавало се да прећутимо цело јутро, седећи у његовој радној соби и читајући новине, које је он добијао у великим количинама. Говорио је: „Хајде да читамо новине и да из провинцијалне хронике пецамо теме за драме и водвиље.” Ту и тамо је било понешто о мени, најчешће врло глупо и он је журио да ме утеши:

– О мени су писали још глупље, о мени су говорили још бешње, а често су ме сасвим игнорисали...

Дешавало се да у мени нађу „чеховску црту”. Он би тада живо, чак страсно и помало пргаво узвикивао:

* Чехов је био ожењен глумицом Олгом Книпер, руском Немицом. (прим. прев.)

– Ах, каква глупост! Каква глупост! И мене су излудели „тургењевским нотама”. Ви личите на мене као берзој на ловачког пса. Ви сте, на пример, много рескији од мене. Ви пишете: „море мирише на лубеницу...”. То је предивно, али ја тако не бих казао. А што се тиче студенткиње – е, то је друга ствар...

– Какве студенткиње?

– Сећате се, заједно смо смишљали причу: врућина, степа иза Харкова, иде дугачак поштански воз... А ви сте додали: студенткиња са кожним каишем стоји поред прозора у вагону треће класе и истреса из чајника мокар чај. Ветар носи чај у лице дебелог господина који се нагиње кроз други прозор...

Понекад је неочекивано спуштао новине, збацивао цвигер и почињао тихо и слатко да се кикоће.

– Шта сте то прочитали?

– Самарски трговац Бапкин – одговарао је танким гласом, смејући се – завештао је цело своје богатство за споменик Хегелу.

– Шалите се?

– Не, бога ми. Хегелу.

Или, спусти новине и неочекивано пита:

– Шта ћете о мени написати у својим мемоарима?

– То ћете ви писати о мени. Ви ћете мене да надживите.

– Ма ха’јте, могу отац да вам будем.

– Свеједно. Вашим жилама тече народна крв.

– А вашим племићка. Сељаци и трговци се брзо изрођују. Прочитајте моју причу „Три године”. А уз то ви сте снажан мушкарац, само сте јако мршави, као берзој с педигреом. Пијте капи за апетит и има да живите сто година. Већ данас ћу вам их прописати, ипак сам ја доктор. Код мене је долазио сам Никодим Палич Кондаков, излечио сам га од хемороида. А у мемоарима не пишете да сам био „симпатичан таленат и човек кристалне чистоте”.

– То су писали о мени – рекох ја – писали су да сам симпатично даровит.

Он је почињао да се смеје са тим мучним задовољством, са којим се смејао када му се нешто посебно свиђало.

– Чекајте, а како је оно беше Корољенко писао о вама?

– Није Корољенко, него Златовратски. О једној од мојих првих прича је написао да би таква прича „служила на част и талентованијем писцу”.

Њему је од смеха глава падала на колена, затим је стављао цвигер и, гледајући ме проницљиво и весело, говорио:

– Ипак је то боље од оног што су писали о мени. Нас су критичари сваку суботу шибили као у богословији. И били су управу. Ја сам почео да пишем као последња цукела. Био сам пролетер. У детињству

сам у нашој радњици у Таганрогу продавао свеће. Како је тамо било проклето хладно! Али са каквим сам ипак задовољством завијао ту ледену свећу у парче памучне крпе! А нужник нам је био напољу, на целу врсту од куће. Бивало је: дотрчиш ноћу, а тамо спава неки бескућник. Испрепадамо један другог! Ево шта вам саветујем – додавао је неочекивано – престаните да будете дилетант, постаните макар мало професионалац. То је страшно како сам ја морао да пишем – за парче хлеба – али сам зато морао обавезно да будем донекле професионалац, а не да све време чекам инспирацију.

Затим, пошто мало поћута:

– А Корољенко треба да превари жену да би почео мало боље да пише. Сувише је племенит. Сећате се, ви сте ми причали како се он до суза одушевљавао песмом неког Вербова или Веткова у „Руском богатству”, где су се описивали „вукови реакције”, који су опколили певача, народног песника, на пољу, за време страшне вејавице, и то како је он звонко ударио по струнама лире, да су се вукови од страха разбежали. То је стварно било?

– Стварно, часна реч.

– Узгред буди речено, је л’ знате да у Перму сви кочијаши личе на Доброљубова?

– Не волите Доброљубова?

– Волим. Он је од пристојних људи. А не као Скабичевски, који је написао да ћу ја да умрем од алкохолизма поред неке тарабе јер у мени нема „искре Божије”.

– А знате – рекох ја – мени је Скабичевски једном рекао да у животу није видео како расте раж и да није разговарао ни са једним сељаком.

– Ето, а цео живот је о народу и причама из живота народа писао... Да, страшно ми је кад се сетим шта су о мени писали! И да сам хладне крви – сећате се, написао сам причу „Хладна крв”? – није важно о чему пишем: о псу или утопљенику, о возу или првој љубави... Још су ме спасавали „Натмурени људи”, налазили су да те приче вреде јер је тамо била описана реакција осамдесетих година. И још прича „Напад” – тамо „поштен” студент силази с ума на мисао о проституцији. А ја не подносим руске студенте – све саме бадавације...

Једном, када је опет у шали почео да ме запиткује шта ћу написати о њему у својим мемоарима, одговорио сам:

– Као прво, написаћу како и зашто смо се упознали у Москви. То је било хиљаду осамсто деведесет пете године, у децембру. Тада нисам знао да сте дошли у Москву. И тако, седимо у „Великом Московском” ја и један песник, пијемо црно вино, слушамо грамофон, а песник све време рецитије своје песме, све више се одушевљавајући собом. Изашли смо касно, и песник је био тако узбуђен, да је и на степеништу

продужио да рецитује. Тако је, рецитујући, узео да сам тражи свој капут на гардероби. Гардеробер ће му нежно: „Дозволите, господине, да вам ја...”. Песник на њега гракну: „Ђути, немој да ми сметаш!” – „Али, дозволите, господине, то није ваш капут...” – „Како, безобразниче? Хоћеш да кажеш да узимам туђ капут?” – „Управо тако, туђ.” – „Ђути, безобразниче, то је мој капут!” – „Ма не, господине, то није ваш капут!” – „Онда да си рекао овог трена чији је!” – „Антон Павловича Чехова.” – „Лажеш, и због тога има сад да те убијем!” – „Нек’ буде воља ваша, само, то је капут Антона Павловича Чехова.” – „Онда је он, значи, овде?!” – „Увек код нас одседа...” И тако, само што нисмо јурнули код вас да се упознајемо у три сата ујутру. Али смо се, на срећу, уздржали и дошли следећег дана, и први пут вас нисмо нашли – видели смо вашу собу, у њој је била спремачица, и ваш рукопис на столу. То је био почетак „Женског царства”.

Он је умирао од смеха и говорио:

- Мислим да знам ко је тај песник. Балмонт, наравно. А откуд знате који рукопис је лежао на мом столу? Значе да сте завирили!
- Извините, драги Антон Павлович, нисмо могли да се уздржимо.
- Штета што нисте дошли те ноћи. То је сјајно – банути некуд ноћу, неочекивано. Ја волим ресторане.

Необично се веселио кад сам му једном причао како је наш сеоски ђакон на рођендану мог оца појео до последњег зрнца две фунте кавијара. Том епизодом ја почео своју причу „У јарузи”.

Волео је да понавља како се човек, ако не ради, ако не живи све време у уметничкој атмосфери, осећа празно и тупо, па све да је Соломон премудри.

Понекад је вадио из стола своју бележницу и, подигнуте главе, севајући цвикером, махао њоме кроз ваздух:

- Равно сто идеја! Даа, драги гос’н! Ви, млади, ми ни до колена нисте! Радник! Хоћете да вам продам неку?

Понекад је себи дозвољавао вечерње шетње. Једном се враћамо из једне такве шетње касно. Уморан је, једва хода – последњих дана је неколико марамица натопио крвљу – ћути полузатворених очију. Пролазимо поред неког балкона, иза завесе се виде упаљено светло и силуете жена. И он одједном отвара очи и јако гласно говори:

- Јесте чули? Страшно! Убили Буњина! У Аутки, код неке Татарке! Ја сам се упопао од запрепашћења, а он брзо шапуће:
- Ђутите! Сутра ће сва Јалта да прича о Буњиновом убиству!

Један писац се жали: „До суза ме срамота како сам лоше почео да пишем!”

– Ма хај’те, молим вас! – узвикује он. – Па то је дивно – лоше почети! Схватите: ако писцу-почетнику све иде од руке, онда је угасио, пиши пропало!

И почиње ватрено да доказује да рано и брзо сазревају само „способни” људи, то јест не оригинални, него они лишени талента, јер способни су они који умеју да се прилагоде и „живе лако”, а таленат се мучи, тражи начин да се покаже.

На обали Црног мора је радило много Турака и људи са Кавказа. Знајући за ту одбојност, помешану са презиром, коју ми осећамо према странцима, он није пропуштао прилику да одушевљено истакне како је то вредан и поштен народ.

Мало је јео, мало спавао, волео је ред. Његове собе су биле невероватно чисте, спаваћа је изгледала као да у њој живи девојка. Колико год да се понекад лоше осећао, увек је био беспрекорно одевен.

Шаке су му биле крупне, суве, пријатне. Као сви, који много размишљају, неретко је заборављао то што је већ више пута говорио.

Сећам се његове ћутње, кашљуцања, жмурења, замишљеног лица, мирног и жалосног, готово важног. Само не „тугу”, и не „топлину”.

Зимски дан на Криму – сив, прохладан, сањиви густе облаци над Јајлом. У кући Чеховљевих је тихо, чује се равномерно куцање будилника из собе Евгеније Јаковљевне*. Он, без цвикера, седи у радној соби за писаћим столом и без журбе, пажљиво нешто записује. Затим устаје, облачи капут, ставља шешир, обува меке кожне каљаче, одлази некуд, где стоји мишоловка. Враћа се држећи живог миша за реп, излази на трем, полако пролази кроз врт све до ограде, иза које почиње татарско гробље на каменитом брежуљку. Пажљиво тамо баца миша и, загледајући младо дрвеће, иде према клупи у средишњем врту. За њим трче ждрал и два кученцета. Пошто седне, узме и шашољи штапом једно од њих, изврнуто на леђа подно његових ногу; смејући се: буве врве по розе стомачићу... Онда се завали на клупу и гледа у даљину, на Јајлу; подигнуте главе нешто размишља. Седи тако сат, сат и по...

Да ли је у његовом животу била бар једна велика љубав? Рекао бих да није.

„Љубав – написао је у својој бележници – то је или остатак нечег што се изродило, што је некада било огромно, или део нечега што ће

* Чеховљева мајка. (прим. прев.)

се у будућности развити у нешто огромно; у садашњости оно не задовољава, даје много мање него што очекујемо.”

Шта је мислио о смрти?

Много пута је тврдо поновио да је бесмртност, живот после смрти у било којој форми, тешка бесмислица:

– То је сујеверје. А свако сујеверје је ужасно. Треба мислити јасно и смело. Једном ћемо о томе темељно попричати. Као што су два и два – четири, ја ћу вам доказати да је бесмртност измишљотина.

Али је после неколико пута још тврђе говорио супротно:

– Ни у ком случају не можемо да нестанемо без трага. Гарантовано живимо и после смрти. Бесмртност је чињеница. Мало сачекајте, и ја ћу вам то доказати...

У последње време је често маштао наглас:

– Волео бих да сам луталица, ходочасник, да идем на света места, да се настаним у манастиру усред шуме, поред језера, да у летње вечери седим на клупи поред манастирске капије...

Његов „Архијереј” је прошао незапажено – не као „Вишњик” са великим белим папирнатим цветовима који су се невероватно густо белели из позоришних прозора. И ко зна шта би било са његовом славом да није било „Винта”, „Сељака”, Художественог театра!

„После месец дана био је именован нови викар, а преосвештеног Петра више нико није помињао. А онда су га и сасвим заборавили. Само је његова стара мајка, која сада живи негде далеко у забити, увече, када је ишла по краву и сретала се са другим женама, почињала да прича о деци и унуцима, о томе да је имала сина архијереја, и говорила је снебивљиво, бојећи се да јој неће веровати... И стварно јој је мало ко веровао...”

Последње његово писмо, средином јуна хиљаду деветсто четврте, ми је стигло из иностранства; ја сам тада живео на селу. Писао је да се не осећа лоше, да је наручио бело одело, да се брине за Јапан, „предивну земљу”, коју ће Русија, наравно, да прегази. Четвртог јула сам на коњу пошао у село по пошту, узео тамо новине и писма, и свратио до ковача да поткујем коња. Био је врео и поспан степски дан, небо је било пригушено светло, дувао је врео јужни ветар. Сео сам на праг ковачнице и отворио новине – и одједном као да ми је ледено сечиво прешло преко срца...

Његову смрт је убрзала прехлада. Пред одлазак из Москве у иностранство, отишао је у турско купатило и, пошто се искупао, обукао се на брзину и прерано изашао: у свлачионици је срео Сергејенка и покушао је да побегне од њега, од његове наметљивости, брбљивости...

То је онај Сергејенко, који је много година досађивао Толстоју („Како живи и ради Толстој”) и кога је Чехов због мршавости и високог раста, непроменљиво црног одела и црне косе називао „стојећа погребна кола”.

1914.

III

Пре годину и по дана на једном скупу у Паризу сам читао своје књижевне успомене и, истакавши да Чехова сматрам једним од најблиставијих руских писаца, дозволио сам себи да изјавим да не волим његове позоришне комаде, да су они, по мом мишљењу, сви лоши и да он није требало да пише комаде на тему из живота племства, јер га није знао. То је код многих изазвало негодовање и увређеност. Е. Д. Кускова је поводом тих успомена написала два велика чланка у „Новој руској речи”. „У Женеви су – писала је она – и стари и млади љути на Буњина због његових изјава о Чехову, Балмонту, Горком... Те писце и дан-данас воле, Чехова не престају да читају, мада би се рекло да је та стара, туробна Русија, са својим џангризалима, остала у прошлости...” Е, то је већ било право вређање Чехова – спустити га на ниво описивача „старе, туробне Русије”. То би се на Е. Д. Кускову требало љутити, а женевским „старцима” не би сметало да се сете како је Горки, са њему својственом мрском грубошћу, њих, стару интелигенцију, називао „шпајз са поквареним намирницама”. Трбало би се љутити још и на познату глумицу Јермолову. Међу њеним објављеним писмима има, између осталог, и овакво писмо њеном другу Середину, лекару из Јалте: „Питате ме зашто ми се не допада Чеховљева прича 'У јарузи'. Зато што је Чехов за мене симбол најцрњег мрака, свемогућих болести и жалости.” Зато је Горки за њу био „мила, светла личност” и молила је Середина: „Ви сте блиски са Горким, не допустите му да скрене са те светле ноте, која тако моћно звучи у његовим делима...” Читам и рођеним очима не верујем! „У јарузи” је једно од најлепших дела руске књижевности, у сваком погледу, али је то Јермоловој „симбол најцрњег мрака”, зато је Горки „мила, светла личност”; код њега, који је написао такву количину намерно прљавих, злобних, мрачних ствари, звучала је, види, молим те, „светла нота”!

1950.

С руског превела БРАНКА ТАКАХАШИ